

МОТИВАЦІЯ ЯК ОСНОВА НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВНЗ

І.П.Дроздова

(кандидат педагогічних наук, доцент, докторант, Херсонський державний університет)

У статті розглядаються питання мотивації навчання та емоційного стану як першооснови навчально-пізнавальної діяльності студентів як дорослих самостійних особистостей у регулюванні динамічної, функціонально-енергетичної сторін діяльності, що однозначно впливає на формування професійних інтересів і розвиток мовленнєвих пристрасей та прагнень студентів нефілологічних спеціальностей вищої школи України.

В статье рассматриваются вопросы мотивации обучения и эмоционального состояния в качестве первоосновы учебно-познавательной деятельности студентов как взрослых самостоятельных личностей в регулировании динамической, функционально-энергетической стороны деятельности, что однозначно влияет на формирование профессиональных интересов и развитие речевых пристрастий и стремлений студентов нефилологических специальностей высшей школы Украины.

Відомо, що студентський вік відрізняється не тільки психологічною своєрідністю, він є ще й сензитивним періодом у розвитку мотиваційної сфери особистості, а також основним етапом засвоєння обраної галузі професійно-соціальної діяльності.

У нових соціально-економічних умовах постає проблема професійного самовизначення студентів як одна з пріоритетних в освітній політиці держави. Це пов'язано з тим, що ринок праці непередбачений, динамічний; вимоги до фахівців посилюються, змінюються, стають більш жорсткими. Усе це певною мірою торкнулося і професійної та мовної підготовки майбутньої фахівця. Нині суспільству потрібен не тільки спеціаліст, який володіє предметними знаннями, але й насамперед професіонал, що має ставити і вирішувати складні завдання, самостійно їх вирішувати, здійснювати й корегувати розвиток власної особистості, працювати над формуванням професійного мовлення. Такі якісно нові вимоги до рівня освіти і культури сучасного фахівця зумовлено тим, що професійна діяльність стає сьогодні все більш складною і вимагає мобільності, самостійності, суб'єктивної готовності до неперервної самоосвіти, особистісного і професійного самовдосконалення і самовизначення.

В організації навчання і в комплексі проблем особистості величезну роль відіграє мотивація як рушійна сила поведінки людини, що пронизує всі основні структури освіти особистості: її спрямованість, характер, емоції, здібності, діяльність і психічні процеси. Мотивація є тим фактором, котрий значно впливає на продуктивність мисленнєвої діяльності, про що свідчать дослідження (1; 2; 3). У навчання української мови як засобу професійного мовлення студент вкладає особистісний зміст, що породжує в нього неоднакове ставлення до об'єкта, який є метою пізнання. І. Зимня вважає, що саме мотив «визначає формування основної схеми висловлювання, запускає в роботу операції з вибору лексичної одиниці та операції з поєднання лексичної одиниці, актуалізує форму лексичної одиниці» (4, 63).

Сутність мотивації як психологічної категорії розглядається в працях Л.Божович, П. Гальперіна, В. Давидова, І.Зимньої, О.Леонтєва, А.Маркової, В.Моргуна, С.Рубінштейна, Н. Тализіної, Д. Ельконіна та ін. Деякі психологи під мотивацією розуміють «сукупність стійких мотивів поведінки і діяльності» (Л. Божович, В. Ковальов, Я. Скалкова); інші вважають, що «мотивація містить у собі всі види потягів: мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, мотиваційні настанови тощо» (В. Асеев); треті мотивацію розглядають як

властивість, якість особистості (В. Мерлін) або як «спрямованість особистості людини, наявність або відсутність у неї суспільної активності, словом, усе, що характеризує цілісний образ людини...» (Л. Божович, А. Маркова). І.Зимня ж відзначає, що мотивація є «пусковим механізмом» будь-якої діяльності: праці, спілкування чи пізнання (3; 4). Ми підтримуємо визначення мотивації як «спонукання, що викликають активність організму і визначають її напрям» (5, 219).

Слід звернути увагу на те, що йдеться про психологічні особливості в навчанні у вищій школі, тобто майже дорослої людини. У загальнопедагогічній літературі питання щодо врахування специфіки дорослих у навчанні відображається в порівняно невеликій кількості наукових праць (6; 7), що висвітлюють окремі питання залежності вибору методів навчання від конкретних психологічних особливостей тих, хто навчається.

Метою статті є визначення питань мотивації навчання та емоційного стану як першооснови навчально-пізнавальної діяльності студентів як дорослих самостійних особистостей у регулюванні динамічної, функціонально-енергетичної сторони діяльності, що однозначно впливає на формування професійних інтересів і розвиток мовленнєвих уподобань і прагнень студентів-нефілологів вищої школи України.

В основі будь-якої діяльності, наразі й навчальної і мовленнєвої, лежить специфічна потреба, що конкретизується в системі мотивів. За словами О.Леонтьєва, «будь-яка діяльність є мотив і цілеспрямованість. Стосовно мовленнєвої діяльності це означає, що є якесь немовленнєве завдання, для виконання якого і здійснюється мовленнєва діяльність і яке *вирішується мовленнєвими засобами*. Висловлювання або текст є *процесом вирішення* такого завдання і лише вторинним продуктом або результатом такого рішення. Мова як система – це засоби, що використовуються для вирішення цього завдання» (8, 25-26).

Оскільки студент є представником студентства, то він виступає як суб'єкт навчальної діяльності, котра передусім визначається мотивами. Два типи мотивів характеризують переважно навчальну діяльність – *мотив досягнення і пізнавальний мотив* (3, 185). Останній є основою навчально-пізнавальної діяльності людини, відповідає самій природі її мисленнєвої діяльності. Ця діяльність виникає в проблемній ситуації і розвивається при правильній взаємодії і стосунках студентів і викладачів. У навчанні мотивація досягнення підкоряється пізнавальній і професійній мотивації.

П.Якобсон, характеризуючи мотивацію навчання як результат переробки тих впливів, що студент отримує із сімейної та соціальної сфер, а також ставлення до впливів, пов'язаних із особливостями життєвих переконань, прагнень та інтересів студента, визначає три типи мотивації: а) негативна мотивація; б) мотивація, яка пов'язана з мотивами, що знаходяться поза навчальною діяльністю, але які мають позитивний характер; в) мотивація, яка безпосередньо пов'язана із самим процесом навчальної діяльності (9).

Під час навчання у ВНЗ формується міцна основа трудової, професійної діяльності. «Засвоєні в навчанні знання, уміння, навички виступають уже не як предмет навчальної діяльності, а як засоби професійної діяльності» (2, 14). Однак дані опитування показують, що в нефілологічних ВНЗ у половини студентів немає мотиву інтересу до професії при виборі ВНЗ. Більше третини студентів не впевнені у правильності вибору або негативно ставляться до майбутньої професії (2). Істотним показником студента як суб'єкта навчальної діяльності слугує його вміння виконувати всі види і форми цієї діяльності. Проте результати спеціального вивчення доводять, що більшість студентів не вміють слухати і записувати лекції, конспектувати літературу (найчастіше записується тільки 18-20% лекційного матеріалу). Так, за даними російського науковця В.Лисовського, вміють виступати перед аудиторією лише 28,8% студентів, вести дискусію 18,6%, давати аналітичну оцінку проблем 16,3%. На матеріалі конкретного соціологічного дослідження було показано, що тільки 37,5% студентів мають високу мотивацію до навчання, прагнуть добре вчитися, 53,6% не завжди намагались, а 8% не прагнуть взагалі до гарного навчання. Але й у тих, хто прагне вчитися добре, у 67,2% випадків навчання не відбувалося добре (10).

Психологія особистості дорослої людини має свої особливості, що насамперед виявляються у ставленні дорослої людини до навчальної діяльності. Позиція дорослого щодо навчальної діяльності – це позиція людини, яка активно приймає рішення відповідно до своїх внутрішніх цінностей, мотивів і переконань, що були сформовані в процесі попередньої діяльності (навчальної або трудової) у школі, технікумі, на виробництві тощо. У зв'язку з цим навчальна діяльність виступає як вибірково-активна пізнавальна діяльність, що входить як складова в контекст вирішення життєвих і професійно орієнтованих завдань і проблем. Навчання є для дорослого допоміжною діяльністю, що необхідна для успішного здійснення головної діяльності – трудової. Знання, котрі отримуються ним під час і в процесі навчання, розглядаються як засіб досягнення життєвих планів, проектування власної кар'єри, вибору життєвих стратегій, моделей самовдосконалення, формування необхідних професійних якостей тощо.

Доросла людина прагне самостійно керувати процесом свого навчання, тобто розвивати в собі навички самокерування і самонавчання, що винятково важливо й актуально нині, коли збільшується кількість годин на самостійну роботу студентів у вищій школі. Особливість самостійної діяльності студентів полягає в тому, що вони свідомо організують свою діяльність, формують і обґрунтовують свої цілі, аналізують їх із погляду значущості й можливості досягнення. У процесі самостійної діяльності доросла особистість «самостійно визначає шлях свого життя, своє місце в ньому, свою справу, цікаву й важливу для всіх, у тому числі й для неї самої» (3; 10). Деякі автори умовно виділяють у самостійній роботі студентів дві складові: організована викладачем і самостійна робота, що студент організовує за своїм розумінням, без безпосереднього контролю (підготовка до лекцій, лабораторних та практичних занять, колоквиумів, заліків, екзаменів тощо) (11).

Самостійність є найбільш істотною ознакою людини як особистості і як суб'єкта діяльності. Людина як особистість, підкреслює Л. Анциферова, «завжди сама самостійно прокладає свій унікальний індивідуальний шлях у просторово-часовому континуумі своєї епохи, і значимість його визначається тим, наскільки обширній сфері цього континууму він повідомить свій індивідуально-особистісний “рух”» (12, 4).

Особливе місце в діяльності студентів під час навчання посідають пізнавальні процеси. Мета, яку ставлять перед собою студенти, полягає у когнітивному просуванні на основі засвоєння понять, розвитку вмінь, формуванні світогляду і комунікативних стосунків. У процесі когнітивного розвитку студенти прагнуть вийти за рамки індивідуального досвіду, намагаючись об'єктивно оцінювати ефективність свого навчання. Враховуючи такі обставини, доцільно розглянути деякі питання специфіки мотивації, здібностей, пам'яті, уваги, мислення щодо організації навчання студентів, що однозначно впливатиме на процес формування українського професійного мовлення студентів нефілологічних спеціальностей вищої школи. Деякі психологічні дослідження (1; 7; 13) дають відповідний матеріал для розуміння цих процесів.

Як ми вже зазначали, в організації навчання і в комплексі проблем особистості величезну роль відіграє саме мотивація як рушійна сила поведінки людини, що просочує всі основні структури освіти особистості: її спрямованість, характер, емоції, здібності, діяльність і психічні процеси. «Жодну якість особистості не можна зрозуміти і пояснити, якщо невідомо, для задоволення якої потреби виникла ця якість», – вважає М. Неймарк (цит. за: 14, 232). Мотивація є фактором, котрий значною мірою впливає на продуктивність мисленнєвої діяльності, про що свідчать дослідження (15). У навчання української мови як засобу професійного мовлення студент вкладає особистісний зміст, що породжує в нього неоднакове ставлення до об'єкта, який є метою пізнання. І. Зимня стверджує, що саме мотив «визначає формування основної схеми висловлювання, запускає в роботу операції з вибору лексичної одиниці та операції з поєднання лексичної одиниці, актуалізує форму лексичної одиниці» (4, 63). Тому під час занять увага студентів концентрується навколо професійної

лексики, термінів, а їх нові форми є рушійною силою для формування професійного мислення і мовлення, розвитку стимулу до навчання.

В особистісний смисл суб'єкт діяльності вкладає визначення мети і шляхи її досягнення (16). При цьому мета виступає як уже готове, складене утворювання. Але достатньо сильний мотиваційний фон неможливий без наявності відповідних *психологічних умов*, що є визначальними для професійної і наукової творчості у відповідній фаховій галузі. Ці умови необхідно враховувати, якщо ми прагнемо виховати професійно зорієнтовану особистість, що однозначно впливає на зміст і мету навчання студентів нефілологічного профілю української мови у вищій школі, а також формування і розвитку в них професійного мовлення і мислення засобами української мови.

Умови, необхідні для професійної і наукової творчості, можна розподілити на три групи:

I. Здібності і схильності як комплекс соціально-психологічних і фізіологічних якостей людини, що роблять її придатною до певного історично усталеного виду діяльності:

- * наявність здібностей і схильностей до певної галузі творчості;
- * величезна працьовитість, творча «одержимість», здатність до тривалого напруження;
- * самостійність, ініціативність, самобутність;
- * уміння вжитися в проблему, оволодіння сутністю знання в різних галузях науки;
- * стани фізичної бадьорості, гарного настрою і невтомності мозку.

Залежно від здібностей і схильностей творчий працівник має вибирати собі відповідний профіль роботи: теоретичні дисципліни, експериментальні науки тощо.

II. Протилежні (полярні) психологічні якості, поєднання яких (динаміка і вияв) індивідуальні, а саме:

- * уміння мислити парадоксально, але не зневажати і «здоровий глузд»;
- * давати простір фантазії та інтуїції, розвивати творчу думку, але не випускати їх за рамки певних обмежень;
- * прагнення до самовираження, самоствердження (свого роду честолоубство), уміння відстоювати в боротьбі свої ідеї і в той же час скромність, самокритичність, нещадна оцінка й переоцінка всього створеного власним розумом «жити під покровом парадоксів» (Б.Шоу – «Ученик диявола»);
- * загострене відчуття новизни й уміння враховувати минулий досвід;
- * цілеспрямованість і в той же час уміння розслабитися, відволіктися від вирішення проблеми в потрібний момент тощо.

III. Оптимальні організаційні умови:

- * широта дослідницьких інтересів творчого працівника добре поєднується з великою автономією;
- * значна продуктивність одночасної роботи над двома-трьома темами, ніж над однією;
- * велика продуктивність при витратах трьох четвертин робочого часу на творчу роботу й однієї четвертини на інші, у тому числі на організаційні види роботи;
- * оптимальне для кожного творчого працівника співвідношення часу на працю і відпочинок, яке не допускає перевтомлення, зниження інтересу до творчості;
- * можливість вільного виявлення особистої творчої ініціативи.

Більшість дослідників уважають, що наукова і професійна творчість – це незнищенна потреба зрозуміти щось нове, сконструювати, відкрити те, що до цього часу невідомо. Як показав фізіолог П.В.Симонов (17), існує взаємозв'язок потреб і емоцій з наявною інформацією про способи задоволення цієї потреби на основі отримання недостатньої для цього інформації. Недостатня інформація – це ті відомості, той дефіцит інформації, який треба отримати, щоб задовольнити творчу потребу і тим самим знайти вирішення проблеми.

Мотивація найтіснішим чином пов'язана з емоційними явищами. Емоційно-ціннісне ставлення людини до світу, ціннісне ставлення виражає значимі для неї моменти і складає ту загальну величезну сферу, в межах якої розгортаються не тільки пасивно-емоційні процеси, переживання, але й активно-дійові, актуальні мотиваційні процеси. В. Асеев, пропонуючи у

дослідженнях два типи мотивації: позитивну та негативну мотивацію (1, 59), однозначно пов'язує їх зі стеничними й астеничними емоціями особистості. Науковець підтримує думку С.Рубінштейна, що “емоційні процеси набувають позитивного чи негативного характеру залежно від того, чи знаходиться дія, яку виконує індивід, та взаємодія в позитивних чи негативних відношеннях до потреб, інтересів, прагнень особистості” (15, 459).

Мотивація поведінки принципово неможлива поза межами цієї емоційно-ціннісної сфери (1, 124). Емоції виконують важливу функцію в регулюванні динамічної, функціонально-енергетичної сторони мотивації, що однозначно впливає на формування професійних інтересів і розвиток мовленнєвих уподобань і прагнень студентів-нефілологів вищої школи.

Отже, недостатність інформації (у вищезазначеному сенсі) буде тим менша, чим менше будуть виражені позитивні емоції у процесі пошуку розв'язання проблеми, чим більшою буде потреба у вирішенні проблеми і чим більшою буде набута інформація. Цей висновок, очевидно, зовсім не суперечить тому, що позитивні емоції, які виникають після вдалого вирішення проблеми, розвитку творчої думки, будуть необхідні як стимулятор до подальших етапів творчості. Не слід також, певне, ототожнювати високий емоційний тонус (емоційний фон), гарний настрій тільки з позитивними емоціями, оскільки високий емоційний тонус, гарний рівний настрій відіграють значну роль у процесі пошуку прийняттого розв'язання проблеми.

Негативні емоції ще більше посилюють дефіцит інформації, відволікають дослідників й ускладнюють вирішення проблеми. У певних межах ці висновки непогано узгоджуються з фактами і спостереженнями. У свою чергу кожна з перемінних (емоція, потреба, набута інформація) можуть бути подані як функція низки інших перемінних. Зокрема, потреба виступає як функція темпераменту, інтелекту, типу вищої нервової діяльності, умов виховання, світогляду, фізичного стану організму, наявності соціального замовлення тощо.

Креативна емоція відноситься до вищих стеничних емоцій, що виникають на фоні підвищеного тону організму. Креативна емоція – це емоція інтелектуальна, естетична. Вона формується в процесі індивідуального досвіду, освіти (наукової, науково-технічної, професійної), виховання, впливу творів мистецтва, природних факторів (що виступають як естетичні моменти), фізичної культури і трудової діяльності, а також у результаті впливу мікросоціального середовища. Креативна емоція є також результатом ідейного переконання, вольових і цільових якостей особистості, безумовно й умовно-рефлекторної діяльності центральної нервової системи.

Набута інформація – це функція минулого досвіду, сприйнятливості інформації в минулому, способу відтворення інформації тощо, що містить у собі не тільки інформацію, яка в певний момент добре усвідомлюється суб'єктом, але й ту інформацію, що до певного моменту знаходиться у підсвідомості, виступаючи у явищах інсайту, осяяння, натхнення, найчастіше як інтуїтивна творча здогадка.

Отже, врахування і забезпечення високого рівня мотивації навчання, високий емоційний тонус на тлі позитивних емоцій потребують серйозного обґрунтування психолого-педагогічних умов вивчення української мови, що, з іншого боку, сприяє підвищенню ефективності процесу навчання української мови та формуванню і розвитку на її засадах професійного мовлення студентів вищої школи нефілологічного профілю.

1. Асеев В.Г. Проблема мотивации и личность // Теоретические проблемы психологии личности. – М., 1974.
2. Вербицкий А.А. Формирование познавательной и профессиональной мотивации студентов. – М., 1986.
3. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М., 2004..
4. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке: Кн. для учителя. – 2-е изд. – М., 1985.
5. Психология: словарь / Под ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М., 1990.

6. Кулюткин Ю.Н. Психология обучения взрослых. – М., 1985.
7. Пинт А.В. Некоторые проблемы образования и педагогики взрослых. – М., 1969.
8. Леонтьев А. А. Высказывание как предмет лингвистики, психолингвистики и теории коммуникации // Синтаксис текста. – М., 1979.
9. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. – М., 1969.
10. Актуальные проблемы нравственного воспитания будущих специалистов /Под ред. В.Т. Лисовского. – Л.,1978.
11. Попов Ю. Организация самостоятельной работы студентов в бакалаврате // Высшее образование в России. – 1998. – № 4.
12. Анцыферова Л.И. К психологии личности как развивающейся системе // Психология формирования и развития личности. – М., 1981.
13. Кулак И.А. Психофизиологические принципы обучения: Функциональные возможности головного мозга в восприятии и переработке информации. – Мн, 1981.
14. Учебное пособие для студентов педагогических институтов / Под ред. проф. А.В.Петровского. – М., 1973.
15. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – 2-е изд. – М., 1946.
16. Тихомиров О.К. Психология мышления. – М.,1984.
17. Симонов П.В. Болезнь неведения. – М., 1968.